

UOT 72

GÜLNARƏ QƏNBƏROVA

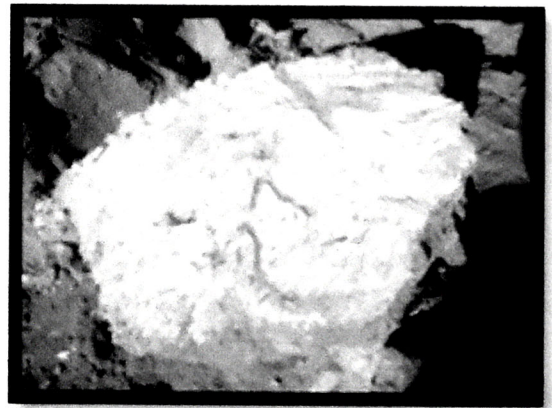
NAXÇIVAN XALÇALARI MƏDƏNİYYƏT ABİDƏSİ KİMİ

Naxçıvan ərazisində arxeoloqlar tərəfindən aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı bir sıra xalçalar və xalça toxumaq üçün alətlər aşkar edilmişdir. Arxeoloqlar bunların tarixinin neolit dövrünə aid olduğunu və ibtidai insanların bu dövrdən xalça toxumağa başladığını, eləcə də sənətkarlığın inkişaf etdiyini bildirirlər. Orta əsrlərdə Naxçıvanda xovsuz xalçalarla yanaşı, xovlu xalçalar da toxunurdu. Xalçalar yun, pambıq, ipək iplərdən toxunurdu. Saplar təbii, süni yollarla boyanırdı. Naxçıvan ərazisində yerləşən kənd və şəhərlərdə toxunan xalçalar üzərində salınan kompozisiyalar regiona görə dəyişir. Onların üzərində Qarabağ və Təbriz xalçaçılıq məktəbinə xas olan ornamentlərdə geniş istifadə olunurdu. Xalçaların bəzək kompozisiyalarında həndəsi və nəbati naxışlar, insan və heyvan təsvirləri ilə yanaşı memarlıqdan götürülmüş elementlər də üstünlük təşkil edir. Naxçıvan xalçaları üzərində toxunan hər bir ornament və element xalqımızın adət - ənənələrini, mifologiyasını, dinini simvolik olaraq özündə əks etdirir.

Açar sözlər: xovlu xalça, xovsuz xalça, ornament, bəzək kompozisiyası, memarlıq elementləri.

Qədim dövrlərdən insanların məskunlaşdığı və sənət sahələrinin inkişaf etdiyi bölgələrdən biri də Naxçıvan ərazisidir. 200 ilə yaxın bir dövrdə Naxçıvan bölgəsində aparılan tədqiqatlar və Sovetlər dövründən başlanan kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntılar 2006-cı ildən geniş şəkildə.

Babək rayonu ərazisinə daxil olan I Kültəpə ərazisində uzun illər arxeoloji qazıntılar aparan arxeoloq O.H.Həbibullayev ərazidən gildən düzəldilmiş xalça toxumaq üçün dəzgahlar, sümükdən düzəldilmiş cəhrələr, bürünc dövrünə aid kobud parça istehsal edən dəzgahlar, gildən düzəldilmiş qabların içində qırmızı rəng tapılmışdır. Onun fikrincə, boyaq otlarından alınan bu rənglərlə insanlar xalça iplərini boyayırmış. Həbbullayev Kültəpədə yaşayan qəbilələrin ilk dəfə primitiv xalça toxuduqlarını neolit dövrünə aid olduğunu sübut etmişdir [1, s. 230].

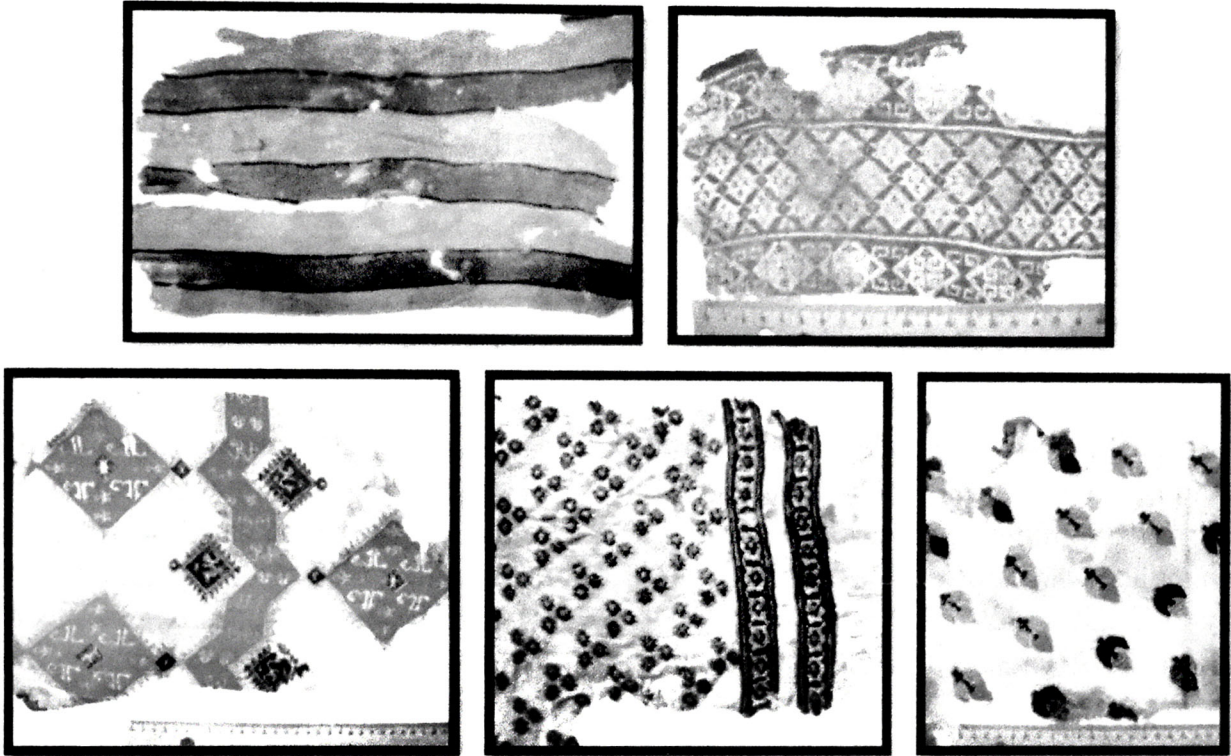

Şəkil 1. Arxeoloq V.Əliyev və A. Məmmədova. Naxçıvan MR Babək rayonu, II Kültəpə ərazisindən tapılmış qamışdan toxunmuş həsrin qalıqları (2012-2013).

2011-2013-cü illər aralığında II Kültəpə ərazisindən arxeoloq, Dr. Vəli Əliyev və Aida Məmmədova tərəfindən yaşayış və sənətkarlıq otaqlarından qablar içərisində tapılmış boyaqlar, qamışdan toxunmuş döşənək qalıqları, insanlar arasında toxuculuq məmulatlarının yun saplarla yanaşı qamışla toxunduğunu da təsdiqlədi [2]. Lətif Kərimovun III cildlik "Azərbay-

can xalçaları” adlı monoqrafiyasında, müəllif insanların yun iplərdən xalça toxumadan əvvəl bitkilərdən toxunmuş döşəməkdən istifadə etdiklərini bildirir [1, s. 6-10].

Arxeoloq Bəhlul İbrahimlinin 20 ildən artıqdır arxeoloji qazıntılar apardığı Ordubad rayonunun Xaraba-Gilan ərazisindən orta əsrlərə aid bir sıra parça və xalça məmulatlarının qırıqlarını aşkarlamışdır. Xalçaya aid məmulatların toxunma texnologiyasının və naxışlarının arxeoloq B.İbrahimli orta əsrlərə aid olduğunu bildirmişdir [3, s. 61].

Şəkil 2. Arxeoloq B.İbrahimli. Naxçıvan MR Ordubad rayonu, Xaraba Gilan (Kiran) ərazisindən arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış ipək xalça və parça qalıqları. Onların üzərində işlənmiş həndəsi, yazı və ağac, buta təsvirləri (Orta əsrlər).

Lətif Kərimov 3 cildlik “Azərbaycan xalçaları” adlı monoqrafiyasında qədim tarixçi və səyyahların, arxeoloqların verdikləri məlumatlara əsaslanaraq Naxçıvanda xalça toxuma sənətinin e.ə. IV-III minilliyə aid olduğunu və orta əsrlərdə Naxçıvan ərazisində çeşnilər əsasında gözəl xalçalar toxunduğunu qeyd etmişdir [1, s. 11].

Naxçıvanda sənətkarlığın inkişafını tədqiqatçı alimlər ərazinin təbii sərvətlərlə zəngin olması ilə əlaqələndirirlər. Naxçıvan xalçaları haqqında ilkin məlumatları ərazidə arxeoloji qazıntılar aparan arxeoloqların əsərlərindən, orta əsrlərdə xalçaçılığın inkişafını səyyahların verdikləri məlumatlardan və tarixi mənbələrdən əldə etsək də, ərazidə apardığımız uzunmüddətli araşdırmalara əsaslanaraq deyə bilərik ki, yun xalçaların yaranma tarixi burada yaşayan insanlar arasında heyvandarlığın inkişafı ilə əlaqədar olmuşdur. Naxçıvan ərazisindən “İpək yolu”nun keçməsi ilə əlaqədar digər sənətlər kimi xalçaçılıq da inkişaf etmiş, yun xalçalarla yanaşı “İpək xalçalar” da istehsal olunmuşdur [4, s. 246-250].

XIV əsrdən sonra Azərbaycanda eləcə də Naxçıvan ərazisində pambığın istehsalı, pambıqdan toxunmuş toxuculuq məmulatlarının [1, s. 102] da meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Naxçıvan ərazisində günümüzədək gəlib çatmış pambıqdan toxunan xalça və xalça məmulatlarının tarixi XIX-XX əsrlərə aiddir.

Xalçaçılıq sənəti də digər sənətlər kimi zamanla insanların həyatında böyük rol oynamışdır. Naxçıvanda ilkin toxunan xalça məmulatları, xalçalar “keçirmə”, “dolama” üsulu ilə toxunaraq, “xovsuz xalça” adını almışdır. Bu toxumalara ədəbiyyatda “düztoxumalar” deyilir. Naxçıvanda xalçaçılıq sənəti bir təkamül yolu keçərək, orta əsrlərdə xalçaçılıq məktəbinin də formalaşmasına gətirib çıxarmış, “ilmə” yolu ilə toxunan xalçaların istehsalı daha da genişləndirilmişdir.

X əsrdə tərtib edilmiş “Hüddud əl-aləm” əsərində “Muğan özünün çuval və parçaları ilə, Naxçıvan, Xoy və Səlmas şəhərləri isə xalça məmulatları ilə şöhrət qazandığını” bildirən müəllif Naxçıvan şəhərini “zili” və “xalı” tipli xalça məmulatlarının əsas istehsal və satış mərkəzlərindən biri kimi xarakterizə edir [1, s. 232]. XIV əsrdə yaşamış Həmdul lah Qəzvini isə Naxçıvan sənətkarlarının çox yüksək və keyfiyyətli xalça toxumaqları barədə məlumat verir [5, s. 5].

Böyük Səlcuqlu İmperiyasının tərkibinə daxil olan Naxçıvan ərazisindən “İpək yolu”-nun keçməsi və Atabəylər-Eldənizlər dövründə paytaxt şəhərə çevrilməsi ilə ərazidə sənətkarlığın bir çox sahələri ilə yanaşı toxuculuq sənəti də inkişaf edir. Burada sənətkarlığın bütün sahələrinin geniş inkişafı şəhərlərin daxilində sənətkarlıq məhəllələrinin formalaşmasına da gətirib çıxarır [6, s. 11-22; 7, s. 15].

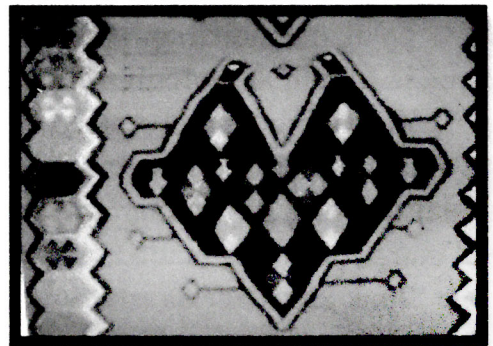
Naxçıvan ərazisində uzun zaman arxeoloji qazıntılar və araşdırmalar aparan arxeoloq və tədqiqatçılar qədim və orta əsrlərə aid xalçaların günümüzədək qalmamasının səbəbini xalça materialının tez çürüməsi və XIII-XVII əsrlərə aid xalçaların isə zamanla ərazidə baş verən müharibələr nəticəsində buradan aparılması, bir qisminin isə dağıntılar altında qalaraq məhv olduğunu bildirilər. Naxçıvan şəhərində yaşayan əhali arasında qorunaraq saxlanılan və bizlərə gəlib çatan xalçaların tarixi XVII-XVIII əsrlər və XIX-XX əsrlərə aiddir.

Naxçıvan xalçalarının formalaşması, müxtəlif kompozisiya və çeşnilərin yaranması prosesi bir neçə mənbədən qaynaqlanmışdır. Xalçaçılıq sənətinin təkamülü baxımından bu məmulatların hamısı sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf mərhələsi keçmişdir.

1. Bunların ən əsası və zaman baxımından ilkini heyvandarlıqla məşğul olub yarımköçəri həyat tərzini sürən əhəlinin toxuduğu xalçalardır. Əsrlər boyu həyat təzlərinin və təsərrüfat fəaliyyətlərinin nisbətən sabit, dəyişməz qaldığından bu mühitdə hazırlanan məmulatların bədii xüsusiyyətləri, naxış və naxış kompozisiyaları, çeşniləri çox səthi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu naxışlar qədim insanların yer və göy haqqında təfəkkürlərindən yaranan kosmoqonik təsəvvürlərin, damğa, totem xarakterli təsvirlərin [8, s. 8-9], mücərrəd formalı təsvirlərin ümumiləşdirilmiş formasından yaranmış və əsas bəzək ünsürlərini təşkil edirdi.

Şəkil 4. Kilim üzərində qoç buynuzu təsviri. Naxçıvan. Xalça muzeyi. XIX əsr.

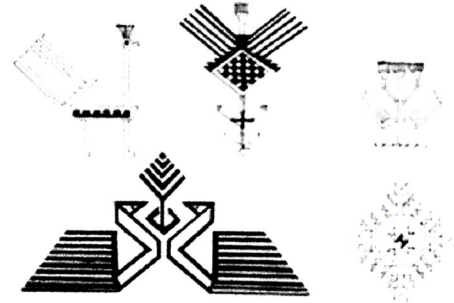

Şəkil 5. Kilim üzərində qoşa quş təsviri. Naxçıvan. Babək ray. Payız kəndi. XX əsr.

Belə xarakterli təsvirlərə Naxçıvanın Ordubad rayonu ərazisində Gəmiqaya təsvirlərində (e.ə. IV-II min illik) [9, s. 181-196], ərazidə aparılan arxeoloji qazıntılardan tapılmış dulusçuluq qablarının, bəzək əşyalarının üzərində də rast gəlirik. Bu üslublu xalçaların naxış motivlərinin sayı məhdud, ifa tərzı isə xeyli sxematik və həndəsidir. Bu cür xassəli xalça kompozisiyalarının bədii təsir gücünü artırmaq məqsədilə eyni naxış elementləri kompozisiyada ritmik tərzdə bir neçə dəfə təkrarlanır. Belə xalçaların rəng ahəngdarlığı məhdud bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən isti-soyuq çalarların vəhdəti sayəsində əldə edilir. Bu arxaik formalı naxışlar emosional təsir gücünə malik olub, özünün bütöv, tamamlanmış eyni zamanda sadə kompozisiya həlli ilə seçilir [10, s. 126-131].

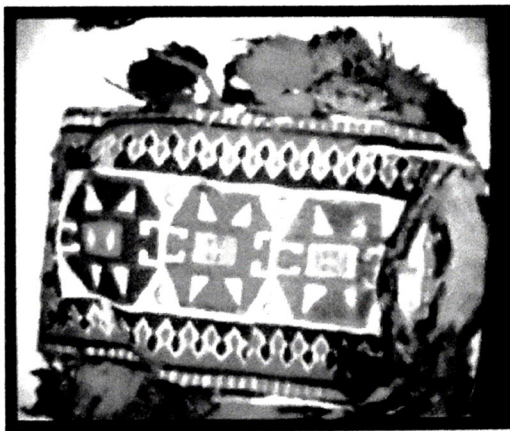

Şəkil 6. U və V bənzəri naxış (damğa);
Çəngəlli paxlava (memar G.Qənbərova)

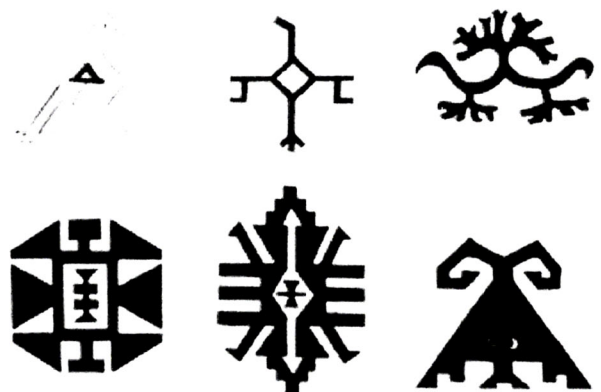

Şəkil 7. 3. Naxçıvan xalçaları üzərində
tovuz quşu təsvirləri (memar G.Qənbərova)

2. İkinci qaynaq birinci ilə qarışıq formada olub, daha çox şəhər mərkəzində və onun ətrafındakı yaşayış məntəqələrində formalaşmışdır. Qədim karvan yolları üzərində yerləşən Naxçıvanda toxunan xalçalar üzərində işlənmiş naxışlar arasında Səlcuqlar, Elxanilər dövrünə aid bir sıra damğalar, naxışlar da yer alır. Bəzəklərə çevrilmiş bu motivlər Naxçıvanda müasir dövrdə toxunan xalçalar üzərində də öz əksini tapmaqdadır. Eləcə də orta əsrlərdə Naxçıvan xalçaçılıq məktəbinin digər xalça məktəbləri (Təbriz, Qarabağ, Rəvan (indiki Ermənistan) və s. ilə sıx əlaqəsinin olması bu xalçaçılıq məktəblərinin naxış çeşnilərindən də yararlanmasına səbəb olmuşdur.

Şəkil 9. Heybə üzərində Səlcuqlu dövrünə aid
qartal təsviri. Naxçıvan xalça muzeyi. XVIII əsr.

Şəkil 10. Naxçıvanın xovsuz və xovlu xalçaları
üzərində qartal və qoşabaşlı qartal təsvirləri.

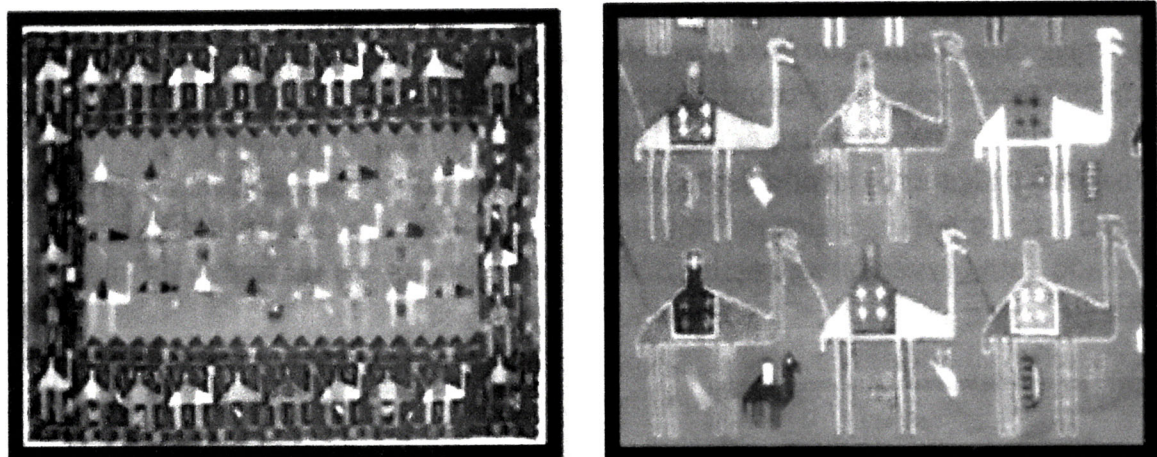
Zamanla Türkiyənin Anadolu, Cənubi Azərbaycanın (İran) Xoy, Urmiya, Təbriz və s., Rəvan (indiki Ermənistan) və Qarabağ ərazisi tarixi baxımından biz, bəzi dövrlərdə qonşu

olması baxımından da Naxçıvan xalça çeşnilərində bu qarşılıqlı təsiri görməmək mümkün deyildir.

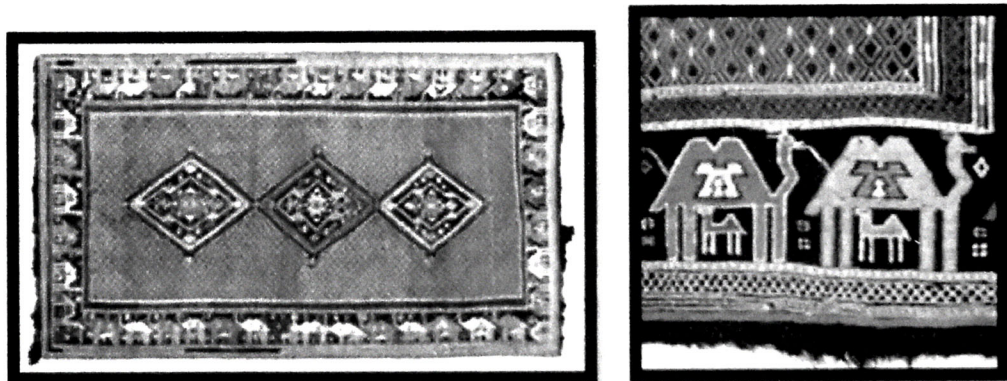
Başqa ölkə və mərkəzlərdə yaranan xalça elementləri digər mədəni mühitdən bura gətirilərək, Naxçıvan xalçaları üzərində öz əksini tapmaqla, yeni forma və motivlərin yaranmasına səbəb olurdu. Bu qədim ənənələrlə yeni üslub gətirməklə, elementlərin vəhdəti şəklini alırdı. Belə tipli xalçalarda həndəsi naxışlarla yanaşı stilizə edilmiş, həndəsi formaya salınmış nəbatı, heyvan və quş təsvirlərindən də istifadə olunurdu.

Şəkil 11. Midiya dövlətinin bayrağı üzərində “Qoşabaşlı qartal” təsviri; Səlcuqlu dövlətinin “Qoşabaşlı qartal” emblemi.

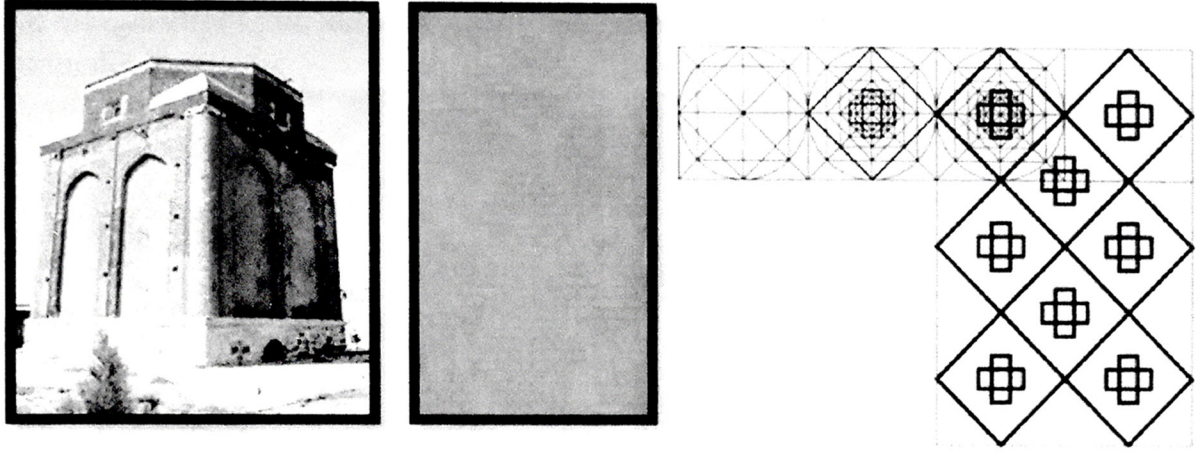

Şəkil 12. Naxçıvan xalçası üzərində dənə karvanının təsviri. Naxçıvan Xalça Muzeyi.

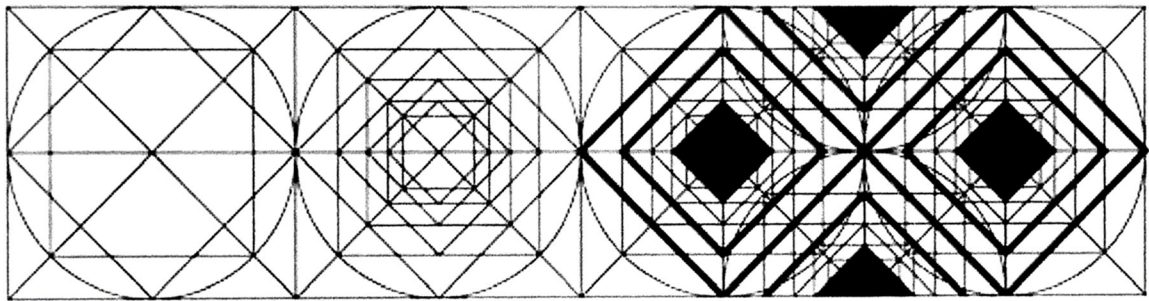

Şəkil 13. Naxçıvan MR, Şahbuz rayonu Biçənək kəndi. 1870-ci ildə toxunub. Xovsuz xalça “Şəddə” və ya “Sərəndaz”. Ölçüsü 307×172. Kənarədə Dənə karvanı təsviri.

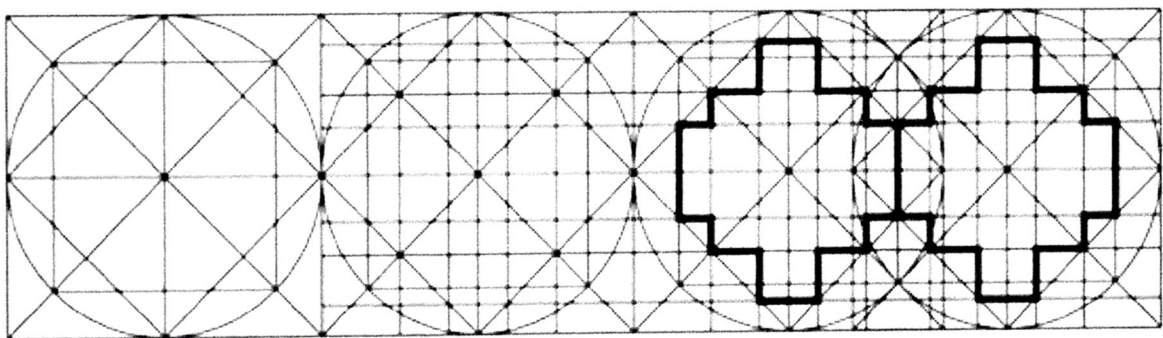
3. *Çox zaman bu tip xalçaların naxışları digər sənət sahələrindən (memarlıq, saxsı, tikmə və s.) qavranılan naxışlar vasitəsilə də zənginləşmişdir.* Naxış yaradıcılığı orta əsrlərdə Yaxın Şərqi ölkələrinin çoxunda olduğu kimi Naxçıvanda da bütün sənət sahələrində özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır.

Şəkil 14. Naxçıvan-Marağa məktəbinə aid Qırmızı günbəz türbəsi. Marağa, 1148. Türbənin xarici səthi üzərində "Cinağı" naxışının qurulma sxemi (memar G.Qənbərova)

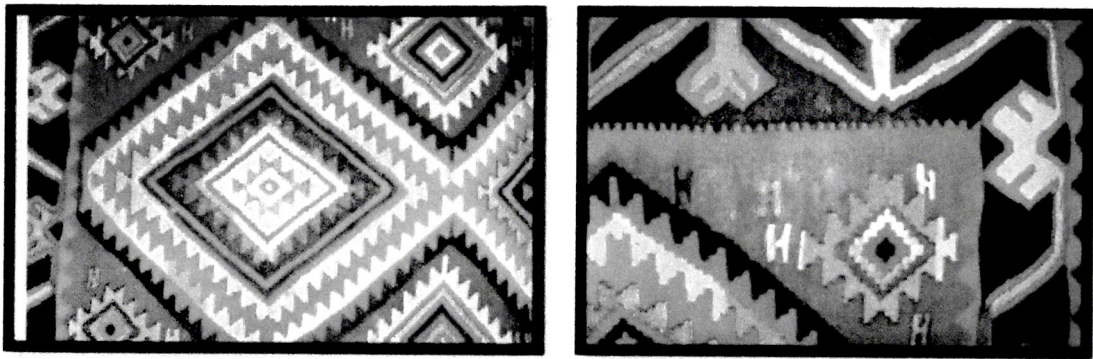
Şəkil 15. Un torbası. Naxçıvan Xalça muzeyi. XVIII əsr. 0.80x1.20 sm. Torbanın kənarəsi üzərində romb naxışı. Naxışın həndəsi qurulma sxemi (memar G.Qənbərova)

Şəkil 16. Xovlu xalça. Naxçıvan MR Babək rayon Nehrəm kəndi C.Məmmədquluzadə adına muzey. XVIII əsr. Xalça arasahəsi üzərində medalyon naxışının həndəsi qurulma sxemi (memar G.Qənbərova).

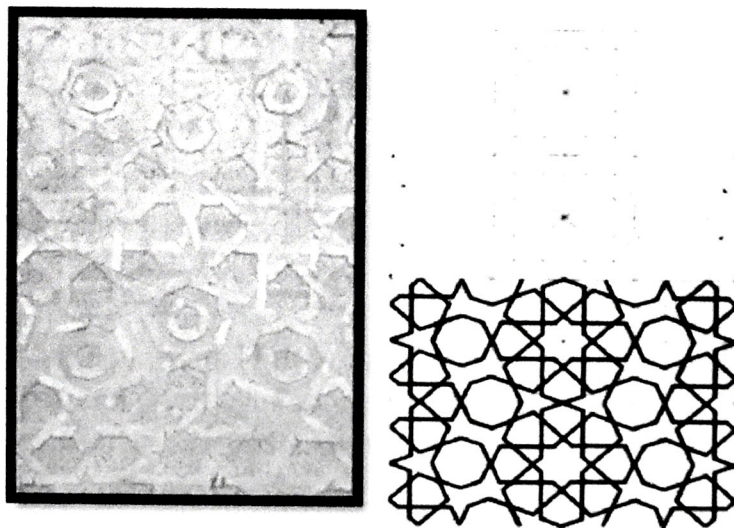
Səlcuqlar dövrü formalaşmış Naxçıvan-Marağa memarlıq məktəbi, Atabəylər-Eldənizlər dövrü bu məktəbdə təhsil almış memarların əsərlərilə özünün daha yüksək zirvəsinə çatmışdır. Bunu Naxçıvan MR ərazisində qalmış bir sıra abidələr – Yusif Küseyir oğlu türbəsi (1162),

Möminə xatun türbəsi (1182), Gülüstan türbəsi (XIII əsr), Qarabağlar türbəsi (XIV əsr) və s. göstərə bilərik. Bu abidələr zamanla dövrünün dini tələblərinə uyğun və burada bir sıra elm-lərin (fəlsəfə, həndəsə, cəbr və s.) inkişafı nəticəsində inşa edilmişdir. Abidələrin xarici divar-larını bəzəyən həndəsi, yazı bəzək kompozisiyaları Türk xalqının əsrlər boyu sənət sahəsində yaratdıqları və zamanla da bir-birindən bəhrələndikləri naxış şəklini almış bəzəklərin təkrarıdır da deyə bilərik.

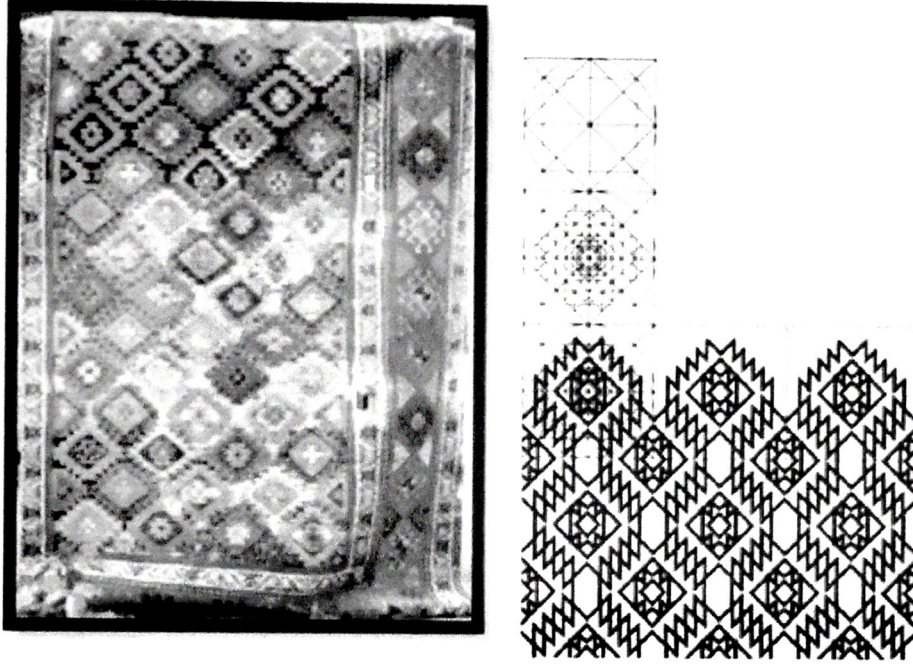
Şəkil 17. Kilim. Naxçıvan xalça muzeyi. XIX əsr. Kilim arasahəsi üzərində romb formalı medalyonlar və kənarələri üzərində həndəsiləşdirilmiş nəbati naxışlar.

Səlcuqlar dövrü memarlığında (XI-XVI əsr) çox geniş yayılmış, “Cinağı” və “Girih” naxış adını almış hörgü sistemi, Naxçıvan memarlıq abidələrinin bəzək kompozisiyalarının inşasında və tərtibatında əsas rol oynamaqla yanaşı, tikilinin möhkəmliyinin artırılmasına da xidmət edirdi. Xovsuz xalça (palaz, kilim) və xalça məmulatları üzərində hörmə, keçirmə yolu ilə uzun zaman toxunmuş naxışlar, memarlıqda “Cinağı” hörgü ilə oxşardır. “Səlcuq üslubu” adını almış və Naxçıvan memarlıq məktəbinin təsiri altında tikilən abidələrdə öz əksini tapmış “Girih” mürəkkəb naxışları sadələşdirilmiş formada xalı-gəbə dəstlərinin, xalı və xalça çeşnilərinin tərtibatında da tətbiq olunmuşdur. Bu dövrdə Naxçıvanda toxunmuş xalçaların bəzək kompozisiyalarının tərtibatında Kufi, Süls, Nəstəlik xətti ilə yazılmış “Quran ayələri”, “Allah-Allah” sözləri, dekorativ xalçalarda şairlərin əsərlərinə çəkilmiş “Miniatür təsvirlər”, əsərlərdən götürülmüş beylər də (şəkil 3) yer alır.

Şəkil 18. Möminə xatun türbəsinin xarici divarlarından birinin üzərində işlənmiş həndəsi naxış, (1186). Həndəsi naxışın qurulma sxemi (Q.Əliyev).

“Namazlıq” xalçalar üzərində müxtəlif tağ və sütunların, qəndil və şamdanların, memarlıq abidələrinin təsvirlərinin işlənməsi xalçaçı sənətkarların memarlıq element və naxışlarından bəhrələndiyini göstərir. Səlcuqlar dövrü Naxçıvanda sənətkarlığın eləcə də memarlığın inkişafı, sənət nümunələri üzərində naxışlarının inkişaf etdirilməsi bu prosesi daha da sürətləndirdi. Memarlıqda yaradılan bəzək kompozisiyaları xalçaların tərtibatında böyük rol oynadığı kimi, xalçalar üzərində işlənən rənglərində memarlığa təsirini görməmək mümkün deyil.

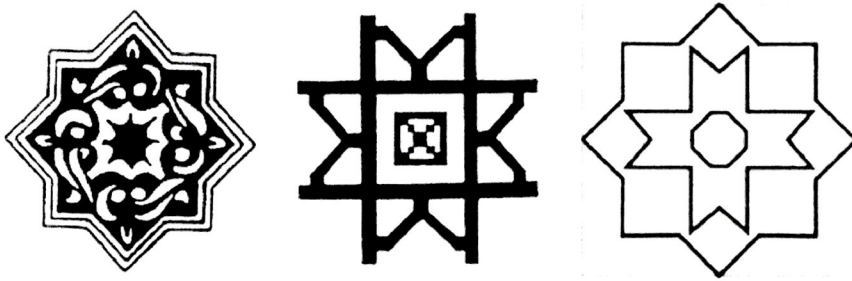

Şəkil 19. Xovlu xalça. Naxçıvan. Şəxsi kolleksiya. XVIII əsr; Xalçanın arasahə və kənarəsi üzərində “Çəngəlli paxlava” təsviri; Xalçanın arasahəsi üzərində işlənmiş həndəsi naxışın qurulma sxemi (memar G.Qənbərova).

Bu memarlıq və digər sənət sahələrində olduğu kimi xalçaçılıq sahəsində də yaradılan əsərlərdə özünü daha geniş şəkildə göstərmişdir. Orta əsrlərə aid Naxçıvan xalçaçılıq məktəblərinin istehsal etdiyi məmulatların yüksək texnoloji və bədii keyfiyyətlərini nəzərə alaraq, inamla deyə bilərik ki, bu xalçaların bədii tərtibatında xalçaçı ustalarla yanaşı dövrünün tanınmış sənətkar və memarlarının (Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvan və b.) da yaradıcılıq təsiri olmuşdur [11, s. 89-96].

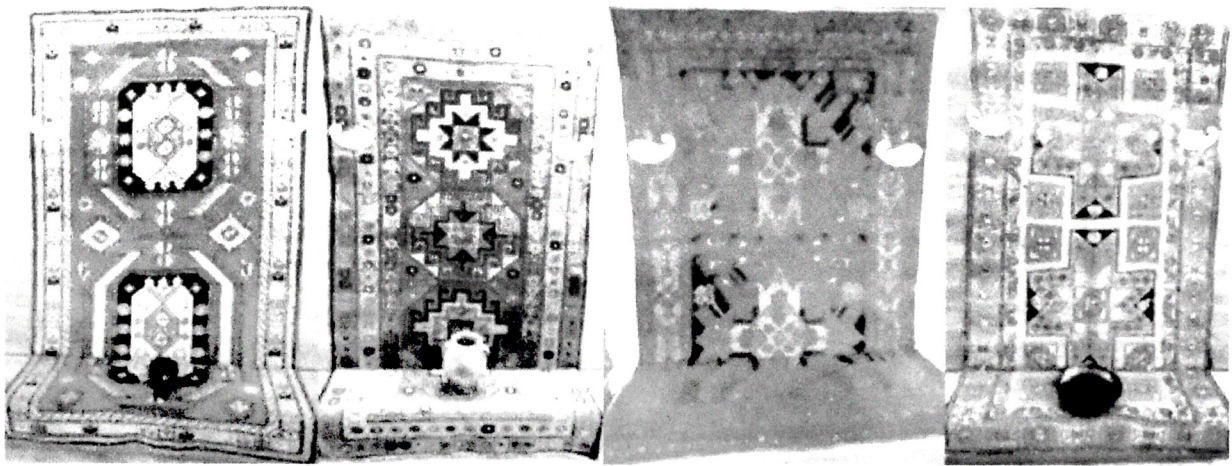
Belə xalçaların bəzək kompozisiyalarının qurulmasında çox zaman naxışlar güzgü simmetriyası əsasında qurulurdu. Xalçalar iki hissədən ibarət olurdu-göl və kənarədən. Xalçanın göl hissəsində toxunmuş medalyon bir neçə dəfə təkrar olunurdu. Kənarələrdə işlədilməsi nəzərdə tutulan naxışlar xalçanın gölü boyunca dəfələrlə təkrar olunurdu. Göldə toxunan medalyonların boşluqları damğa, totem xarakterli motivlərlə bəzədilirdi.

Bu tip xalçaların toxunmasında zərif yun və ipək saplardan istifadə olunmaqla, emalat xanalarında hazırlanırdı. Xalçaların çeşnilərində mürəkkəb kompozisiyaların, çoxfiqurlu süjetli şəkillərin və təsvirin yaranmasına imkan verilirdi. Belə xalçaların bədii tərtibatı kosmopolitik xarakterli olub, milli-etnik xüsusiyyətlərdən daha çox ümumişərq, ümum müsəlman mədəniyyətinin estetik ideyalarını əks etdirirdi.

Şəkil 20. Səkkizbucaqlı ulduz təsviri (Səlcuq dövrü xalı və memarlıq abidələri üzərində geniş yayılmış naxış elementi (memar G.Qənbərova).

4. Naxçıvan xalça çeşnilərinin formalaşmasında mühüm rol oynayan qaynaq peşəkar rəssam və naxış ustalarının yaratdığı kompozisiyalardır. Belə çeşnilər sifarişlə toxunan xalçalardır. Bu çeşnilərin təkamül tapma və yüksəlişi orta əsrlərə, XV-XVIII əsrlərə təsadüf edir.

Şəkil 21. Naxçıvan xalça qrupuna aid Naxçıvan MR bölgələrində toxunmuş xalçalar. Xalçaların göl və kənarələrində salınmış həndəsi formalı naxışlar. Naxçıvan Xalça Muzeyi.
 1. Ordubad rayonu Biləv kəndi. 1970, ölçüsü 310×134;
 2. Ordubad rayonu Tivi kəndi. 1910, ölçüsü 316×132;
 3. Şərur rayonu Dərəkənd kəndi. 1959, ölçüsü 217×140;
 4. Babək rayonu Kültəpə kəndi. 1910, ölçüsü 282×132.

Naxçıvan xalçaçılıq məntəqələrində toxunan “Naxçıvan xalçaları” adını almış xalçalar bədii və texnoloji xüsusiyyətlərinə görə də iki qrupa bölünür:

1. Birinci qrupa müxtəlif dövrlərdə Naxçıvan ustaları tərəfindən yaradılan həndəsi, nəbati, yazı naxışlarından qurulmuş xalçalar. Bu bəzəklər əsrlər boyunca xalçaçı sənətkarlar tərəfindən bədii nöqtəyi-nəzərdən mükəmməlləşdirilmiş, onların çalarları daha da təkmilləşərək gözəlləşmişdir. Orta əsrlərin kətan parçalarını xatırladan xalçalar üzərində zərif zolaqlardan-mədaxillər, Naxçıvan zonasına xas olan “buta” naxışlarının təsvirləri bu xalçaların əsas elementlərindəndir.

2. “Naxçıvan xalçaları”-nın ikinci qrupuna XVII-XVIII əsrlərdə toxunan böyük xalılar daxildir. Bunlara “Xalı-Gəbə” dəstləri, böyük həcmli xalçalar aiddir. Belə xalçıların bir neçəsi İstanbulda “Türk və İslam əsərləri muzeyi”ndə sərgilənir. Bu xalçalar xalçaçılıq texnikasını mükəmməl bilən peşəkar rəssamların eskizləri əsasında XIV-XVI əsrlərdən toxunmağa başlamışdır. Əsas istehsal mərkəzləri Naxçıvan, Bərdə daha sonralar isə Şuşa şəhəri olmuşdur.

Şəkil 22. “Rüstəm və Zöhrab” xalçası. XVIII-XX əsrdə Naxçıvanda toxunmuş xalçalar. Xalçanın gölündə – mərkəzdə həyat ağacı və üz-üzə oturmuş insan-sərkərdə təsviri verilmişdir.

Yuxarıdakı şəkillərdən də aydın olur ki, Naxçıvan ərazisində toxunmuş xovsuz xalçaların ən çox yayılan növləri – cecim, palaz, kilim, palaz-kilim, xovlu xalçalardan gəbə, xalı, xalı-gəbə dəstləri, xalça məmulatlarından duz torbası, xurcun, heybə, məfrəc və s. olmuşdur. Bu xalçalar müxtəlif materiallardan-yun, pambıq, ipək saplarla, müxtəlif texniki üsullarla toxunmuşdur.

Müxtəlif üsullarla toxunmasına baxmayaraq Naxçıvan xalçalarını araşdırarkən onların göl və kənarələri üzərində salınmış naxış kompozisiyaların nə qədər zəngin, özünəməxsus işləndiyini görürük. Xovlu və xovsuz xalçalar üzərində toxunan naxışlar, onlardan qurulan bəzək kompozisiyalarının bir qismi uzun zaman içərisində öz formasını dəyişsə də, bu naxış və təsvirlərin hər birinin simvolik və rəmzi mənalıdır. Uzun illərin yaradıcılıq bəhrəsi olan naxışlar orta əsrlərdə Türklərin İslam dinin qəbul edilməsi və bir sıra elmlərin inkişafı ilə əlaqədar şəklini dəyişsə də, onlar Türk xalqının kosmoqonik düşüncələrinin, mifologiyasının simvollaşmış bir şəklidir [12, s. 475-482]. Azərbaycan xalçaçılıq məktəbinin bir qolu olan Naxçıvan xalçaları qiymətli, əvəzolunmazdır və araşdırılması baxımından dəyərlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Керимов Л. Азербайджанский ковер. Т. II, Баку: Гянджлик, 1983, 447 с.
2. 2011-2013-cü ildə II Kültürə ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı arxeoloq V.Əliyev və A.Məmmədovanın əldə etdikləri materiallar əsasında.
3. Baxşəliyev V., Seyidov A., Qədirzadə Q., İbrahimli B. Qədim Ordubad. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 312 s.
4. Qənbərova G. Səfəvi dövrü xalçaları // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. İctimai və Humanitar elmlər seriyası, № 4, s. 246-250.
5. Алиева А. Нахичеванские ковры. Баку: ИШЫГ, 1988, 28 с.
6. Мəmmədov R. Yaxın Şərq və Avropa səyyahları Naxçıvan şəhərinin orta əsrlər tarixi haqqında // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İctimai elmlər seriyası. 1962, № 4, 11-22.
7. PiriyeV V. Naxçıvan tarixindən səhifələr. Bakı: Müəllim, 2004, 125 s.

8. Görgünay N. Oğuz damgaları və Göktürk harflerinin el sanatlarımızdakı izləri. Ankara: Türk tarih kurumu, 2002, 120 s.
9. Qənbərova G. Orta əsr Azərbaycan memarlıq və xalça bəzəyində Gəmiqaya təsvirlərinin izləri / Nuh Peyğəmbər, Dünya tufanı və Naxçıvan. 24-25 aprel 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları, Naxçıvan, 2010, 375 s.
10. Qənbərova G. Naxçıvan xalçaları // AMEA-nın Naxçıvan bölməsi, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu Folklorşünaslıq şöbəsi, Axtarışlar elmi toplusu, Naxçıvan, 2011, № 11 (2), 162 s.
11. Qənbərova G. Azərbaycan memarlıq və xalçaçılığında ornament motivlərinin ümumi prinsipləri (XI-XVIII əsrlər). Dissertasiya işi. 2009-cu ildə Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetində müdafiə şurasında müdafiə olunmuşdu, 348 s.
12. Qənbərova G. Azərbaycan xalçalarında emblemlər və rəmzi mənə daşıyan elementlər / Naxçıvanın tarixi, maddi və mənəvi mədəniyyətinin, təbii sərvətlərinin öyrənilməsi. 21-22 may 2004-cü il tarixdə keçirilmiş elmi konfransın materialları. Bakı: Elm, 2004, 512 s.

Naxçıvan Dövlət Universiteti

E-mail: gulnare_qenberova65@yahoo.com

Gulnara Ganbarova

NAKHCHIVAN'S CARPETS LIKE A CULTURAL MONUMENT

During archaeological excavations carried out by archaeologists in the territory of Nakhchivan, many carpets and carpet weaving tools were discovered. Archaeologists say their history dates back to the Neolithic period when primitive people began to weave carpets and develop handicraft skills. In the Middle Ages, it was woven on pile carpets in Nakhchivan, along with lint-free carpets. The carpets were woven from wool, cotton, and silk. The threads were dyed in natural, artificial ways. The composition of woven carpets in the villages and cities of Nakhchivan varied depending on the region. They were widely used in the ornament typical for the carpet weaving schools of Karabakh and Tabriz. Architectural elements prevail in the decorative compositions of carpets, along with geometric and plant patterns and images of people and animals. Each ornament and element weaved on the carpets of Nakhchivan symbolically reflects the customs, traditions, mythology, and beliefs of our people.

Keywords: *nappy carpet, unnappy carpet, ornament, decorative composition, architectural elements.*

Гульнара Ганбарова

НАХЧЫВАНСКИЕ КОВРЫ КАК ПАМЯТНИК КУЛЬТУРЫ

Во время археологических раскопок, проводимых археологами на территории Нахчывана, был обнаружен ряд ковров и инструментов для ковроткачества. Археологи говорят, что их история восходит к периоду неолита, когда первобытные люди начали ткать ковры, и началось развитие ремесленного мастерства. В средние века в Нахчыване наряду с безворсовыми коврами, ткали и ворсовые ковры. Ковры ткались из шерстяных,

хлопковых и шелковых нитей. Нити окрашивались естественным либо искусственным способом. Композиции на тканых коврах в селах и городах Нахчывана варьировались в зависимости от региона. Они широко использовались в орнаменте, характерном для школ ковроткачества Карабаха и Тебриза. В декоративных композициях ковров, наряду с геометрическими и растительными узорами, изображениями людей и животных, преобладают архитектурные элементы. Каждый орнамент и элемент, вытканый на коврах Нахчывана, символически отражает обычаи, традиции, мифологию и верования нашего народа.

Ключевые слова: *ворсовый ковёр, безворсовый ковёр, орнамент, декоративная композиция, архитектурные элементы.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 27.08.2021

Son variant 13.09.2021